

นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

Innovation for Inheriting the Culture Tradition of Lamphun Province

พระครูภาวนาโสภิต, Phrakhru Pavanasopit¹

พระสมณีก ทัพบโพธิ์, Phra Somnuk Thappho²

นิกร ยาอินตา, NiKorn Ya-inta²

ประเด่น แบนปิง, Praden Banping²

สรารวุฒิ ะสารชัย, Sarawut Wasanchai²

E-mail: bunyavisit6626@gmail.com

Received: February 11, 2022 Revised: April 10, 2022

Accepted: April 10, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน 2. เพื่อพัฒนานวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน และ 3. เพื่อเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ใช้ระเบียบวิธีวิจัย 3 ประเภท คือ การวิจัยในเชิงปริมาณ การวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า 1. องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ทั้ง 5 ด้าน ประกอบด้วยด้านพุทธศิลป์ (พระสกุลลำพูน) ด้านการแต่งกาย (ผ้าไหมยกดอกลำพูน ผ้าฝ้าย ผ้าทอไทยลื้อ ผ้ากระเหรี่ยง) ด้านพิธีกรรม (มัคนายก/ปู่จ๋าน) ด้านเทศกาล (เทศกาลลอยกระทงหรือยี่เป็ง) และด้านประเพณี (สลากย้อม) ล้วนเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อและวิถีชีวิตดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ อาศัย

¹ หัวหน้าโครงการวิจัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม พ.ศ. 2564./ Head of Research Project. Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, By Thailand Science Research and Innovation Fund, 2021

² ผู้ร่วมวิจัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม พ.ศ. 2564./Corresponding Author, Lamphun Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, By Thailand Science Research and Innovation Fund, 2021.

ความเชื่อ ความศรัทธาตามหลักทางพระพุทธศาสนา โดยผู้ที่มีบทบาทในการชี้นำด้านความเชื่อ คือ มัคทายกหรือปู่จ๋าน ผู้ซึ่งทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยงระหว่างวัดและประชาชน และยังเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังนั้น บทบาทของมัคทายกหรือปู่จ๋านจึงมีความสำคัญต่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี 2. ผลการพัฒนานวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน พบว่า ควรใช้แนวคิดการบูรณาการนวัตกรรมเข้าในระบบการศึกษาของท้องถิ่น ให้เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะในเบื้องต้นและเข้าใจในบริบททางพุทธศาสนามากขึ้น ผู้วิจัยจึงพัฒนาเป็นชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปู่จ๋านน้อย ในวันพระ” และ “แผนการจัดการเรียนรู้”

คำสำคัญ: (นวัตกรรม), (สืบสาน), (วัฒนธรรมประเพณี), (จังหวัดลำพูน)

Abstract

This research article. There are 3 objectives: 1. To study the cultural and cultural knowledge of Lamphun Province. 2. To develop innovations for the continuation of the culture and traditions of Lamphun Province. and 3. To spread innovations for the continuation of the culture and traditions of Lamphun Province. This research used 3 types of integrated research methodology: quantitative research, qualitative research, and action research. 1. The results of the study found that Knowledge of culture and traditions of Lamphun Province in all 5 areas, consisting of Buddhist arts (Lamphun amulet), dress (Lamphun Brocade Thai Silk, Cotton, Tai Lue textiles, Karen woven fabric), ritual (deacon/Phujhan), festival (Loy Krathong or Yi Peng) and tradition (Salak Yom Festival) that All of them are cultural traditions that arise from the combination of Buddhism and traditional beliefs and lifestyles of each ethnic group. and cultural traditions of Lamphun Province that existed until the present all based on faith in Buddhism The people who play a role in guiding beliefs are Deacon or Phujhan who serves as a link between the temple and the people and also a spiritual leader Rituals related to the way of life from birth to death, therefore, the role of the deacon or Phujhan is important for the continuation of cultural traditions. 2. The result of innovation development for the continuation of the culture and traditions of Lamphun province revealed that the idea of integrating innovation into the local education system should be applied. to be part of the course content To develop learners to have basic skills and understand more in the Buddhist context, Therefore, the researcher developed into a series of workshops "Phujhan Noi on Buddhist Holy Day" and "Learning Management Plan".

Keywords: (Innovation), (Inherit), (The Culture Tradition), (Lamphun province)

1. บทนำ

จากอารยธรรมของมนุษย์ที่ยาวนาน ทำให้ชนชาติมากมายได้สรรค์สร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นข้อกำหนด กฎเกณฑ์ เครื่องมือ รวมถึงการสร้างสถานที่ต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเอง ในแง่ของความสงบสุขและเครื่องอำนวยความสะดวก ในการดำรงชีวิตในสังคมอย่างเป็นระบบสืบมา จนเกิดการพัฒนาและสืบทอดรุ่นต่อรุ่น จนกลายเป็น “วัฒนธรรม” ที่มีความโดดเด่นในเอกลักษณ์ที่ชัดเจน³ ซึ่งวัฒนธรรมนั้น เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ มนุษย์เริ่มเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่เกิดไปจนวันตาย⁴

กลุ่มชนชาวไทยที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทยนั้น มีกำเนิดความเป็นมาทางการเมืองและวัฒนธรรมร่วมกับไทยใหญ่ ลาว และชนชาวไทยในภาคกลาง มีการผสมผสานทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณีมาเป็นเวลานาน มีลักษณะเด่นจากการนับถือศาสนาและเชื่อถือในจารีตประเพณีรวมทั้งการเกษตรสำหรับประเพณีทางภาคเหนือนั้น มักจะเกี่ยวข้องกับอาชีพของชุมชนเป็นส่วนใหญ่และมีประเพณีมาก ถึง 42 ประเพณี เช่น ประเพณีปอยหลวง ประเพณีสืบชะตา ประเพณีสืบชะตา ประเพณีการทานข้าวสลาก ประเพณียี่เป็ง และประเพณีสงกรานต์ และรดน้ำดำหัว เป็นต้น⁵

จังหวัดลำพูน เดิมชื่อเมืองหริภุญไชย เป็นเมืองโบราณ มีอายุประมาณ 1,343 ปี ตามพงศาวดารโยนกเล่าสืบต่อกันถึงการสร้างเมืองหริภุญไชย โดยฤๅษีวาสุเทพ เป็นผู้เกณฑ์พวกเม็งคบุตร หรือชนเชื้อชาติมอญมาสร้างเมืองนี้ขึ้น ในพื้นที่ระหว่างแม่น้ำสองสาย คือ แม่น้ำกวง และแม่น้ำปิง เมื่อมาสร้างเสร็จได้ส่งทูตไปเชิญราชธิดาक्षัตริย์เมืองละโว้พระนาม “จามเทวี” มาเป็นปฐมกษัตริย์ปกครองเมืองหริภุญไชย สืบราชวงศ์กษัตริย์ ต่อมาหลายพระองค์ จนกระทั่งถึงสมัยพระยาธิบาชจึงได้เสียการปกครองให้แก่พอลูนเม็งรายมหาราช ผู้รวบรวม แคว้นต่างทางเหนือเข้า

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, **วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

⁴ งามพิศ สัตย์สงวน, **หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗-๒๘.

⁵ จักรพงษ์ คำบุญเรือง, (๑๒ ต.ค. ๕๙), “ตามรอยฮีต คนเมือง จากประเพณี ๑๒ เดือน”, **เชียงใหม่นิวส์**, [ออนไลน์], ๑๓ ย่อหน้า, แหล่งที่มา : <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/508482/> [๑๙ ตุลาคม ๒๕๖๓].

เป็นอาณาจักรล้านนา เมืองลำพูน ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านนา แต่ก็ได้เป็นผู้ถ่ายทอดมรดกทางศิลปและวัฒนธรรมให้แก่ผู้ที่เข้ามาปกครอง เมืองลำพูนจึงยังคงความสำคัญในทางศิลปะและวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนา จนกระทั่งสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมืองลำพูนจึงได้เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทย มีผู้ครองนครสืบต่อกันมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เมื่อเจ้าผู้ครองนครองค์สุดท้าย คือ พลตรีเจ้าจักรคำ ขจรศักดิ์ ถึงแก่พิราลัย เมืองลำพูนจึงเปลี่ยนเป็นจังหวัด มีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ปกครอง สืบมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน⁶ ปัจจุบันจังหวัดลำพูนมีแหล่งข้อมูลและความรู้ด้านวัฒนธรรม จำนวน 228 แห่ง ประกอบด้วย พิพิธภัณฑสถาน หอสมุด ศูนย์วัฒนธรรม สถานวัฒนธรรม โบราณสถาน โรงเรียนวิถีพุทธ และช่างฝีมือพื้นบ้าน มีการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งได้มีการจัดการเรียนการสอนขึ้นในชุมชนของตนเอง โดยได้เชิญบุคลากรที่มีความรู้ด้านวัฒนธรรมและมีความชำนาญด้านภูมิปัญญาของท้องถิ่นเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ การเรียนการสอนในวัด ได้แก่ การอ่านและการเขียนอักษรพื้นเมือง ศิลปะการตีกลองหลวง การเรียนรู้ทางศิลปะการฟ้อนรำ เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนยอ ฟ้อนหริภุญไชย สำหรับการเรียนการสอนในหมู่บ้าน และสถานศึกษา ได้แก่ การฝึกสอนดนตรีพื้นเมือง การทอผ้าพื้นเมือง ช่างฝีมือ งานปั้นหม้อน้ำดินเผา ผ้าทอเก็เอด ฯลฯ ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีที่สำคัญของจังหวัดลำพูน อาทิ ประเพณีสงกรานต์น้ำพระบรมธาตุหริภุญชัย ประเพณีทำบุญสลากภัต (ตานก๋วยสลาก) ประเพณีวันสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ป่าเวณีสงกรานต์พุทธรูปปีใหม่เมืองหละปูน ประเพณีไหว้สาป่าริมครุบาเจ้าศรีวิชัยนักบุญแห่งล้านนาไทย ประเพณีแต่งสือวดลายผ้าฝ้ายดอนหลวง ประเพณีฟิ่งเทศน์มหาชาติ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจังหวัดลำพูน มีการส่งเสริมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นเบื้องต้นอยู่แล้ว แต่ด้วยสภาพการณ์ในปัจจุบันเป็นยุคโลกไร้พรมแดน (Globalization) มีการติดต่อสื่อสารที่สะดวกรวดเร็วไร้ขีดจำกัด ส่งผลให้คนรุ่นใหม่มีแนวโน้มทัศนคติวัตถุนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น ทำให้สภาพสังคมโดยรวมของจังหวัดลำพูน มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมเกษตรกรรมชนบทสู่ความเป็นสังคมเมืองอย่างรวดเร็ว แบบก้าวกระโดด ขณะเดียวกัน จากการเป็นเมืองอุตสาหกรรม ส่งผลให้จังหวัดลำพูน มีแรงงานเพิ่มขึ้นทั้งจากต่างจังหวัดและจากประเทศเพื่อนบ้าน เข้ามาพักพิงอาศัยเป็นประชากรแฝงจำนวนมากขึ้น การเคลื่อนย้ายประชากรดังกล่าว นำมาด้วยวัฒนธรรมที่แตกต่าง การไหลบ่าของวัฒนธรรมต่างถิ่นส่งผลให้เมืองลำพูนกลับกลายเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม จึงส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมเดิม ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและคล้อยตาม

⁶ จังหวัดลำพูน, ประวัติความเป็นมาจังหวัดลำพูน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.lamphun.go.th> [๒๑ ตุลาคม ๒๕๖๓].

วัฒนธรรมใหม่ สังคมจึงมีความขัดแย้งและแตกแยกมากขึ้น ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตทั้งระดับครอบครัว หมู่บ้าน/ชุมชน แม้ว่าหน่วยงานภาครัฐได้ดำเนินการแก้ไขและป้องกันปัญหาดังกล่าวในเบื้องต้น แต่ด้วยความจำกัดของงบประมาณแผ่นดินทำให้ไม่สามารถดูแล พัฒนา รักษาและสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปวัฒนธรรม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างทั่วถึง ซึ่งข้อมูลจากแผนพัฒนาจังหวัดลำพูน (พ.ศ.2561 - 2564) ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562 ที่ได้รวบรวมปัญหาของประชาชนในพื้นที่จังหวัดลำพูน โดยดำเนินการรวบรวมและวิเคราะห์ปัญหาด้านสังคมของประชาชนในพื้นที่ พบว่า การเปลี่ยนแปลงโยกย้ายข้าราชการเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบบ่อยครั้ง ทำให้การดำเนินงานหรือกิจกรรมด้านสังคมไม่ต่อเนื่อง และบางหน่วยงานขาดแคลนบุคลากร การสนับสนุนงบประมาณของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นด้านสังคม ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ ยังมีน้อย ล่าช้า มีเงื่อนไขมาก ขาดความคล่องตัว ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังขาดการพัฒนา การอนุรักษ์สืบทอดที่จริงจังต่อเนื่องรวมทั้งขาด การประชาสัมพันธ์ ขาดการจัดการข้อมูลสารสนเทศ⁷

ผลกระทบอันเนื่องมาจากปัญหาดังกล่าวข้างต้น คณะผู้วิจัย ได้ตระหนักถึงความสำคัญ ของปัญหาที่ต้องเร่งหาแนวทางแก้ไข ซึ่งคณะผู้วิจัยได้มุ่งประเด็นการแก้ไขไปยังระดับนโยบาย การจัดการของจังหวัด โดยการขับเคลื่อนของผู้ว่าราชการจังหวัด ยึดตามยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580 ตามยุทธศาสตร์ชาติด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์ โดยการพัฒนาสังคมและครอบครัวไทย ในประเด็นการสร้างเสริมความเข้มแข็งในสถาบันทางศาสนา การปลูกฝังค่านิยมและวัฒนธรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การใช้สื่อและสื่อสารมวลชนในการปลูกฝัง ค่านิยมและวัฒนธรรมของคนในสังคม และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยใช้วัฒนธรรมประเพณี เป็นฐาน คณะผู้วิจัยจึงต้องการจัดเก็บองค์ความรู้ของวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนอย่างเป็นระบบ อันเป็นสารสนเทศเพื่อการรับทราบเนื้อหาสาระที่ถูกต้องแก่ผู้ปกครองในทุกภาคส่วน ราชการได้อาศัยเป็นเครื่องมือในการส่งเสริม พัฒนา รักษา การสืบทอด วัฒนธรรมประเพณีของ จังหวัดลำพูน มิให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรือเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ถูกต้อง ขณะเดียวกัน ต้องเกิดการต่อยอดทางเศรษฐกิจ สร้างรายได้ให้เกิดขึ้นกับชุมชน ช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศ เพิ่มโอกาสทางการแข่งขันบนเวทีโลก อีกทั้งเนื้อหาดังกล่าวนี จะช่วยให้ประชาชนในจังหวัดลำพูน เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของตนเอง ให้เกิดความ

⁷ เลขาธุการ ก.บ.จ.ลำพูน, แผนพัฒนาจังหวัดลำพูน (พ.ศ.2561 - 2564) ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2562, (สำนักงานจังหวัดลำพูน : กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนา จังหวัดลำพูน, ๒๕๖๒), หน้า 109 - 129.

ภาคภูมิใจ รักและผูกพันในท้องถิ่นของตนเอง และเกิดจิตสำนึกที่จะร่วมกันฟื้นฟูสืบสานวัฒนธรรมประเพณีนี้สืบต่อไป

2. วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน
- 2) เพื่อพัฒนานวัตกรรมการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน
- 3) เพื่อเผยแพร่แนวทางการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

3. วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการดำเนินการศึกษาเรื่อง “นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน” เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน โดยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มีขั้นตอนการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม เอกสาร ตำรา วิทยานิพนธ์ บทความ แผ่นซีดี ฐานข้อมูลออนไลน์ อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง เอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

2. การวิจัยในเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มุ่งเน้นการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนในจังหวัดลำพูน เพื่อทราบถึงการมีส่วนร่วมในการเข้าร่วมกิจกรรมวัฒนธรรมประเพณี โดยการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ 8 อำเภอ ของจังหวัดลำพูน แล้วนำมาประมวลความคิดเห็นในรูปแบบของข้อมูลทางสถิติ ระบบสารสนเทศ และพัฒนาไปสู่ประเด็นการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีในเชิงนโยบาย และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเป็นฐานการวิจัย สังเคราะห์ ข้อมูล จัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และเพื่อนำไปสู่การพัฒนาเป็นรูปแบบนวัตกรรมการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

3. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การลงพื้นที่ใน 8 อำเภอของจังหวัดลำพูน เพื่อการสัมภาษณ์ และรวบรวมข้อมูลจากพระสังฆาธิการ ผู้นำองค์กรภาครัฐ เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานท่องเที่ยวและการกีฬาประจำจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสัมภาษณ์นักวิชาการ วัฒนธรรมจังหวัดและอำเภอ ผู้นำท้องถิ่น เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลต่าง ๆ

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เป็นการจัดฝึกอบรมการเป็นมัคทายกของเด็กในโรงเรียนวัดบ้านเหล่า ต.บ้านเรื่อน อ.ป่าซาง จ.ลำพูน จำนวน 10 คน โดยใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรม 30 ชั่วโมง ฝึกขั้นตอนในการเป็นผู้นำพิธีกรรมทางศาสนาให้รู้

ความหมายขององค์ประกอบในการบูชาพระรัตนตรัย เช่น เทียน 2 เล่ม หมายถึง บูชาพระธรรม กับพระวินัย รูป 3 ดอก หมายถึง บูชาพระบริสุทธิ์คุณ พระมหากษัตริย์คุณ พระปัญญาคุณ สำหรับดอกไม้ที่บูชา หมายถึง พระสงฆ์ทั้งปวงที่ร้อยรัดด้วยพระธรรมวินัย เป็นต้น มัคคทายกจึงเป็นผู้นำทางพิธีกรรมและนำทางจิตวิญญาณให้กับพุทธบริษัทได้อย่างสมบูรณ์

5. **ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล** โดยนำแบบสอบถามมาทำการวิเคราะห์โดยคำนวณหา ค่าความถี่ ค่าร้อยละ คะแนนเฉลี่ย ค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เป็นรายชื่อและรายด้าน และเฉลี่ยรวมทุกด้าน และการสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา

6. **ขั้นเสนอผลการศึกษา** เรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย องค์ความรู้ที่ค้นพบจากการศึกษา โดยนำเสนอรายงานแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) พร้อมอ้างอิง คำพูดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

4. ผลการวิจัย

4.1 การศึกษาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

จากการศึกษาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนใน 5 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านพุทธศิลป์ (พระสกุลลำพูน) 2) ด้านการแต่งกาย (ผ้าไหมยกดอกลำพูน ผ้าฝ้าย ผ้าทอไทยลื้อ ผ้ากระเหรี่ยง) 3) ด้านพิธีกรรม (มัคทายก/ปู่จ๋าน) 4) ด้านเทศกาล (เทศกาลลอยกระทงหรือยี่เป็ง) และ 5) ด้านประเพณี (สลากย้อม)

1) ด้านพุทธศิลป์ (พระสกุลลำพูน) จากการวิจัยพบว่า พุทธศิลป์ ที่มีชื่อเสียงโด่งดังของจังหวัดลำพูน คือ พระสกุลลำพูน ซึ่งเป็นพระเครื่องที่ได้รับความนิยมนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงปัจจุบัน โดยมีประวัติเล่ากันว่า หลังพระนางจามเทวีเสด็จขึ้นทรงครองราชย์ ท่านฤาษีवासเทพและสุกกษัตริย์ ทั้งสองได้ดำริสร้างพระเครื่องขึ้นเพื่อให้พุทธคุณในองค์พระปกป้องบ้านเมือง จึงได้จัดสร้างพระรอด พระคง พระลือ พระบาง พระเป็ม พระเลียง และพระลบขึ้น และนำไปบรรจุกรุไว้ตามวัดสี่มุมเมืองในยุคสมัยนั้น ซึ่งจากการสังเคราะห์ข้อมูลตามประวัติ และชื่อที่เรียกขานพระสกุลลำพูน ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ชื่อหรือนามเรียกขานพระแต่ละองค์นั้น ได้แฝงไว้ด้วยคติธรรมและพุทธลักษณะเด่นขององค์พระ เพราะทุกรูปแบบจะมีใบโพธิ์เป็นสัญลักษณ์ ด้านบนองค์พระ เช่น พระคง พระรอด เป็นต้น ในปัจจุบันยังพบว่า มีการสืบสานพุทธศิลป์ด้านพระสกุลลำพูนอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพระสกุลลำพูนจะเป็นองค์เล็กๆ แต่มากด้วยมูลค่าแห่งความศรัทธาที่ยังไม่มีวันเสื่อมคลาย

2) ด้านการแต่งกาย (ผ้าไหมยกดอกลำพูน ผ้าฝ้าย ผ้าทอไทยลื้อ ผ้ากระเหรี่ยง) จากการวิจัยพบว่า เครื่องแต่งกายจัดได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ที่บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของแต่ละชาติพันธุ์ จังหวัดลำพูนเป็นอีกหนึ่งจังหวัดที่มีความโดดเด่นของเครื่องแต่งกายที่หลากหลาย อาทิ **ผ้าไหม**

ยกดอกลำพูน ซึ่งคำว่า “ยกดอก” นั้น เป็นการบ่งบอกถึงเทคนิคที่ใช้ทอผ้าและบ่งบอกถึงลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดลำพูน จึงเรียกว่า “ผ้าไหมยกดอก” หรือ “ผ้าไหมยกดอกลำพูน” ส่วน**ผ้าฝ้าย**นั้น ตามวัฒนธรรมการแต่งกายของคนไทยของ มักเป็นการทอผ้าฝ้ายและออกลวดลายแบบพื้นฐานเพื่อใช้กันเองในครัวเรือน คุณสมบัติของผ้าฝ้ายทอมือ คือ เหมาะกับภูมิอากาศ ด้วยผ้าทอมือเป็นผ้าที่สวมใส่สบายทั้งเนื้อผ้าฝ้ายและผ้าไหม สามารถปรับตัว ยืดหยุ่นกับอุณหภูมิต่างๆ ได้ดี **ผ้าทอไทยลื้อ** ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ คือ แม่ ยาย หรือเครือญาติ และผู้สูงอายุที่มีความสามารถในการทอผ้าไหมลื้อในท้องถิ่น ลายผ้าทอไหมลื้อ แสดงถึงภูมิปัญญาด้านโครงสร้างของลายผ้า คือ ลายชะแฉ่งหลังตุ้ (กูดแฉ่งหลังตุ้) การนำกูดแฉ่งมาทำเป็นลายผ้า ขณะเดียวกัน มีการเรียนรู้และพัฒนาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรมานำมาย้อมสีธรรมชาติ ด้านความเชื่อของลายผ้านั้น ลายผ้าทอไหมลื้อทุกลายมีความเชื่อคล้ายกันว่าเป็นของสูงและมักนำไปถวายในงานบุญต่างๆ และ**ผ้ากระเหรี่ยง** ในชุมชนชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยง การทอผ้าจัดว่าเป็นศิลปะพื้นบ้านชนิดโดยเฉพาะการทอด้วย กี่ และกี่กระตุก ซึ่งมีทั้งการทอธรรมดาหรือลายขัด และการทอเป็นลวดลาย การประดิษฐ์ลวดลายในพื้นผ้าขณะทอทำได้หลายลักษณะ ได้แก่ ลายในเนื้อผ้า ลวดลายสลัปลี ลายจก และลายขีด ลวดลายบนพื้นผ้าแสดงถึงตัวตนของชนเผ่ากระเหรี่ยง โดยการนำเอกลักษณ์เด่นของสิ่งที่พบเห็นในธรรมชาติ ทั้งวิถีชีวิต พืชพรรณ ตลอดจนประเพณีและคตินิยม นำมาเป็นลวดลาย เป็นต้น

3) ด้านพิธีกรรม (มัคทายก/ปู่จ๋าน) จากการวิจัยพบว่า มัคทายก หรือปู่จ๋าน เป็นผู้นำทางบุญ เป็นบุคคลที่มีความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและพุทธศาสนพิธี เป็นผู้นำในด้านประกอบพิธีต่างๆ เป็นผู้ประสานระหว่างวัดกับชาวบ้านในกิจกรรมต่างๆ มัคทายกต้องมีคุณธรรมต่อตนเองและปลูกฝังให้แก่สมาชิกในสังคม เป็นผู้เสียสละ เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยมีบทบาทช่วยสร้างศาสนทายาท การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสนับสนุนด้านปัจจัยในการเผยแผ่ธรรม การชักจูงไปฟังธรรม การสนทนาธรรม การสังคมสงเคราะห์ การอนุเคราะห์ด้านต่าง ๆ และยังมีบทบาทด้านศาสนพิธี และพิธีกรรม มัคทายกจำเป็นต้องถือปฏิบัติระเบียบแบบแผนในศาสนา อย่างที่พึงปฏิบัติเพื่อรักษาแบบแผนอันดีงามที่ควรรักษาไว้ควบคู่กับพระพุทธศาสนา และชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติได้ตรงกันตามหลักวิธีการ เพื่อให้เกิดทั้งผลบุญและความสบายใจของทั้งพุทธศาสนิกชนและมัคทายก

4) ด้านเทศกาล (เทศกาลลอยกระทงหรือยี่เป็ง) จากการวิจัยพบว่า ประเพณียี่เป็งหรือลอยกระทงนั้น จังหวัดลำพูน มีการจัดอย่างต่อเนื่อง แต่ที่พิเศษและมีชื่อเสียงคือ เทศกาลโคมแสนดวง ที่เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในประเพณีลอยกระทง เทศกาลโคมแสนดวง เกิดขึ้นจากความเชื่อเรื่องการถวายโคมเพื่อการสักการะถวายเป็นพุทธบูชาต่อองค์พระธาตุเจ้าหริภุญชัย และเพื่อเคารพสักการะพระนางจามเทวีปฐมกษัตริย์แห่งเมืองลำพูน รวมถึงเป็นการสะเดาะเคราะห์

ตามความเชื่อของชาวล้านนา เทศกาลโคมแสนดาวที่เมืองลำพูนจึงเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความสวยงามและศรัทธาของคนลำพูน โดยแฝงเข้าไปอยู่ในรูปแบบเชิงส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนรุ่นใหม่สามารถซึมซับได้และสร้างรายได้แก่ชุมชน แก่ผู้สูงอายุที่ผลิตโคม

5) ด้านประเพณี (สลากย้อม) ประเพณีสลากย้อม เป็นการถวายทานตามประเพณีปรากฏหลักพุทธธรรมแฝงอยู่ในการถวายทานสลากย้อมคือการให้ทาน เพราะเป็นการทำบุญถวายทาน แต่หลักธรรมอื่นๆ ก็ปรากฏอยู่ในสลากย้อมเช่นเดียวกัน ได้แก่ หลักศรัทธา หลักทาน หลักกตัญญู หลักสามัคคีธรรม และหลักการใช้ทรัพย์ ประเพณีสลากย้อมมักทำกันตั้งแต่เดือน 12 เหนือ ถึงเดือนยี่เหนือ หรือตั้งแต่เดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมของทุกปี ในจังหวัดลำพูนเป็นประเพณีสำคัญของชาวอยู่ในจังหวัดลำพูนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิงด้านตะวันตกเมืองลำพูน สลากย้อม คือต้นสลากที่ทำมาจากไฟทั้งลำ ค่อนข้างมีความสูง มีการประดับประดาสิ่งของ ผลไม้ มีสีส้มอย่างสวยงาม จึงได้ชื่อว่า สลากย้อม มีองค์ประกอบหลักๆ คือ ก้างสลาก ก้างฐาน ไม้เสียว จ้อง เป็นต้น ดังนั้นสลากย้อมจังหวัดลำพูนจึงมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นคือสูงและใหญ่ ได้รับการผลักดันจากหลายภาคส่วน ทำให้เกิดกิจกรรมสลากย้อมเมืองลำพูนหนึ่งเดียวในโลก เป็นการสร้างคุณค่า ความสำคัญของสลากย้อมและวัฒนธรรมของจังหวัดลำพูนให้ยั่งยืน

จากการศึกษาองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ทั้ง 5 ด้าน สรุปได้ว่า จังหวัดลำพูน มีวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับความเชื่อและวิถีชีวิตดั้งเดิมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ด้วยความเจริญรุ่งเรืองในพระนางจามเทวีอันเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแพร่งพระพุทธศาสนาด้วยจำนวนวัดที่เกิดขึ้นจำนวนมากอันเป็นหลักฐานจนถึงปัจจุบัน เมื่ออาณาจักรหริภุญชัยล่มสลายลง มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอาศัย อาทิ ชาติพันธุ์ไทยยอง ไทยลื้อ มอญ และกระเหรี่ยง เป็นต้น ชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้นำอัตลักษณ์ดั้งเดิมของตนมาใช้ในการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด และอาศัยทุนเดิมของศาสนสถาน ศาสนวัตถุที่มีอยู่แต่เดิมผสมผสานและต่อยอดไปเป็นอาชีพเลี้ยงปากท้อง โดยด้านพุทธศิลป์นั้น พบว่า พระสกุลลำพูน ยังได้รับความนิยมและเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวเพื่อความสุขใจของคนในปัจจุบัน ขณะที่เครื่องแต่งกายได้รับการพัฒนาต่อยอดให้เป็นอุตสาหกรรมเพื่อสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจต่อการเลี้ยงชีพ อย่างไรก็ตาม ในชาวจังหวัดลำพูนยังมีความยึดมั่นต่อพระพุทธศาสนา ด้วยยังมีการดำเนินพิธีกรรมต่างๆ ที่ต้องใช้หมคนายกหรือปุจ้านเป็นผู้นำปฏิบัติ ประเพณีลอยกระทงหรือยี่เป็ง ยังได้รับการส่งเสริมด้วยกิจกรรมเพื่อการสร้างรายได้แก่ประชาชน และประเพณีสลากย้อมได้ถูกพัฒนาให้เกิดความน่าสนใจแก่นักท่องเที่ยว แต่เมื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ พบว่า วัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ที่ดำรงอยู่ได้จวบจนปัจจุบันนั้น ล้วนอาศัยความเชื่อ ความศรัทธาตามหลักทางพระพุทธศาสนา โดยผู้ที่มีบทบาทในการชี้นำด้านความเชื่อนอกจากพระสงฆ์แล้วคือ หมคนายก

หรือปูจ่าน ผู้ซึ่งทำหน้าที่ประสานเชื่อมโยงระหว่างวัดและประชาชน และยังเป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณ ด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังนั้น บทบาทของมัคทายกหรือปูจ่าจึงมีความสำคัญต่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี

4.2 การพัฒนานวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

จากผลการวิจัยระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน โดยรวม พบว่า ประชาชนในจังหวัดลำพูน ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีส่วนร่วมโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง และพบว่า การสืบสานพิธีกรรมและความเชื่อตามแบบของจังหวัดลำพูน มีค่าเฉลี่ยสูงสุดรองลงมาคือ การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีในอดีต และการสืบสานภูมิปัญญาและงานศิลปะของจังหวัดลำพูน มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด และจากการศึกษารูปแบบการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัด ผู้วิจัยสรุปได้ว่า ควรที่จะปลูกฝังความเชื่อในการดำเนินชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพราะพื้นฐานการดำเนินชีวิตของคนในจังหวัดลำพูนอิงกับหลักของศาสนา แต่ด้วยสภาพปัญหาปัจจุบัน คนรุ่นใหม่ไม่ว่าจะเป็นเด็กและเยาวชน นักศึกษา คนทำงาน ต่างไม่ใส่ใจที่สืบสานวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น กลับนำวัฒนธรรมต่างชาติมาใช้ วัดขาดคนรุ่นใหม่ที่จะเข้าไปร่วมกิจกรรม จึงทำให้ไม่ซึมซับหลักการปฏิบัติด้านพิธีกรรม และขาดความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา คนรุ่นใหม่บางส่วนไม่มีศาสนา ดำเนินชีวิตอยู่กับการทำงาน ใช้ชีวิตแบบสังคมเมือง ดังนั้น แนวทางเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่นั้น ควรเริ่มต้นจากการฝึกให้เด็กและเยาวชนเชื่อและมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยให้เด็กและเยาวชนได้เข้าวัด ได้เข้าใจในพิธีกรรม ได้ใกล้ชิดกับพระสงฆ์ ได้ฝึกปฏิบัติการณ์เป็นผู้นำพิธีกรรมต่างๆ จะช่วยให้เด็กซึมซับแนวปฏิบัติและเกิดความศรัทธาขึ้น การศึกษาวิจัยนี้ จึงเห็นควรที่จะสร้างนวัตกรรมเพื่อการ สืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน โดยการจัดทำชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปูจ่าน้อย ในวันพระ” เพื่อใช้เป็นนวัตกรรมที่จะนำไปฝึกอบรมเด็กและเยาวชน ด้วยการเล็งเห็นว่า เด็กและเยาวชนจะเป็นกำลังสำคัญที่จะช่วยกันสืบต่อวัฒนธรรมประเพณีในอนาคต ซึ่งหลักสำคัญที่จะชักจูงให้เด็กและเยาวชนได้ตระหนักรู้ถึงความสำคัญที่ต้องรักษาวัฒนธรรมประเพณีของตนเองไว้ คือ การสร้างความศรัทธาและความเชื่อให้เกิดขึ้นแก่เด็กและเยาวชนก่อนเป็นเบื้องต้น ให้ซึมซับบทบาทหน้าที่ที่ตนจะต้องไปวัด ไปร่วมกิจกรรมในวันพระ และเพื่อให้เข้าใจถึงหลักปฏิบัติ คำสวดต่างๆ ให้ลึกซึ้ง ให้เข้าใจว่าหมายถึงอะไร ทำไปเพื่อให้เกิดผลอย่างไร ซึ่งการฝึกปฏิบัตินี้จะช่วยขัดเกลาจิตใจของเด็กให้มีความอ่อนน้อม ถ่อมตน มีการประพฤติปฏิบัติที่ดีงามต่อไปในอนาคต

การพัฒนานวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนจึงควรใช้แนวคิดการบูรณาการนวัตกรรมการเข้าในระบบการศึกษาของท้องถิ่น โดยบูรณาการนวัตกรรมการดังกล่าวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะใน

เบื้องต้นและเข้าใจในบริบททางพุทธศาสนามากขึ้น การพัฒนานวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ผู้วิจัยพัฒนาเป็นชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปุ๋จ่านน้อย ในวันพระ” และ “แผนการจัดการเรียนรู้” โดยมีขั้นตอนในการพัฒนาและเผยแพร่ใน 7 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับมัคทายก (ปุ๋จ่าน) และแผนการจัดการเรียนรู้ (Data and Knowledge) 2) การวางกรอบความคิด (Conceptual to Dimensions) เพื่อนำไปจัดทำเป็นชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ 3) ออกแบบชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ (Creative Prototype) เป็นการร่างรูปแบบของชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ 4) สร้างชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ (Development to Model) เป็นการนำร่างรูปแบบของชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการไปสร้างเป็นชุดปฏิบัติการจริง 5) ชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ (Creative & Innovation) 6) ปรับปรุงและพัฒนาชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ แล้วนำชุดปฏิบัติไปใช้ทดลองกับกลุ่มทดลอง (Improvement & Promotion) 7) นวัตกรรมการเรียนรู้ (Learning Innovation) เป็นกระบวนการสำคัญในการที่จะทำให้นวัตกรรมได้เกิดการนำไปประยุกต์ใช้อย่างแท้จริง ซึ่งขั้นตอนที่ 6 และ 7 จะเป็นขั้นตอนในส่วนการเผยแพร่ ชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปุ๋จ่านน้อย ในวันพระ” และ “แผนการจัดการเรียนรู้” ใช้เป็นนวัตกรรมที่จะนำไปฝึกอบรมเด็กในสถานศึกษาและบุคคลที่สนใจ โดยผู้ที่ใช้งานชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ ครูผู้สอนในโรงเรียน หน่วยงานศาสนา และบุคคลทั่วไป ชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการนี้ มีรายละเอียดเกี่ยวกับภารกิจและหน้าที่มัคทายก (ปุ๋จ่าน) จังหวัดลำพูน ในการรับผิดชอบด้านพิธีกรรมทางศาสนา และเรื่องลำดับการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา นิยมตามประเพณีวัฒนธรรมและพิธีกรรมของจังหวัดลำพูน ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้พัฒนาแผนการจัดการเรียนรู้ของชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปุ๋จ่านน้อย ในวันพระ” เพื่อใช้ในการวางแผนการสอนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น แผนการจัดการเรียนรู้จะเป็นคู่มือที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนการสอน ทำให้สอนได้ครบถ้วนตรงตามหลักสูตรและสอนได้ทันตามระยะเวลาที่กำหนด แผนการจัดการเรียนรู้สามารถเผยแพร่เป็นตัวอย่างให้กับผู้ที่สนใจที่จะนำไปใช้งานได้ แผนการจัดการเรียนรู้มีทั้งหมด 12 แผนการเรียนรู้ กำหนดระยะเวลาในการฝึกอบรม 30 ชั่วโมง

4.3 เผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน

การเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ดำเนินการตามขั้นตอนที่ 6) ปรับปรุงและพัฒนาชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการและแผนการจัดการเรียนรู้ แล้วนำชุดปฏิบัติไปใช้ทดลองกับกลุ่มทดลอง (Improvement & Promotion) และ 7) นวัตกรรมการเรียนรู้ (Learning Innovation) เป็นกระบวนการสำคัญในการที่จะทำให้นวัตกรรมได้เกิดการนำไปประยุกต์ใช้อย่างแท้จริง โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ

ในกลุ่มทดลอง และส่วนของการเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนสู่สาธารณะ

จากการวิจัยพบว่า การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในกลุ่มทดลอง ใช้ระยะเวลาฝึกอบรม 30 ชั่วโมง(เฉลี่ย 1 ชั่วโมงต่อวัน เรียนวันอังคาร-ศุกร์ ผลการฝึกอบรมทำให้กลุ่มทดลองได้รับความรู้ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติเกินจากเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยกลุ่มทดลองทุกคนมีคะแนนผ่านเกณฑ์ จากการฝึกอบรมทำให้ได้ผลการเรียนรู้คือ นักเรียนสามารถอธิบายความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของมัดคนายกและสรุปหน้าที่ของมัดคนายกได้ สามารถนำเสนอการจัดสถานที่เพื่อประกอบศาสนพิธี อธิบายองค์ความรู้เกี่ยวกับการประกอบพิธีทางพระพุทธศาสนา ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนนั้นในถิ่นล้านนา โดยเฉพาะจังหวัดลำพูน พร้อมกับสามารถปฏิบัติหน้าที่ในบทบาทมัดคนายก(ปู่จ่าน) ได้ สามารถกล่าวคำสวดต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีในวันพระได้

จากการวิจัย การเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนสู่สาธารณะ กิจกรรมการถ่ายทอดและเผยแพร่องค์ความรู้ คณะผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมการถ่ายทอดและเผยแพร่องค์ความรู้ โดยนำเสนอผลการศึกษาวัฒนธรรมประเพณีใน 5 ด้าน ประกอบด้วย 1) ด้านพุทธศิลป์ (พระสกุลลำพูน) 2) ด้านการแต่งกาย (ผ้าไหมยกดอกลำพูน ผ้าฝ้าย ผ้าทอไทยลื้อ ผ้ากระเหรี่ยง) 3) ด้านพิธีกรรม (มัดคนายก/ปู่จ่าน) 4) ด้านเทศกาล (เทศกาลลอยกระทงหรือยี่เป็ง) 5) ด้านประเพณี (สลากย้อม) ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมประเพณีทั้ง 5 ด้านนี้ เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ ที่บุตรหลานได้รับการสืบสาน สืบต่อกันมา มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการนำเสนอให้กับเกิดการรับรู้ในสังคมอย่างกว้างขวาง ซึ่งมีคุณค่าต่อจิตใจ และมีมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่ต่อไปได้นั้น ต้องอาศัยอัตลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปสู่การสร้างอาชีพเพื่อยกระดับเศรษฐกิจของครัวเรือนและเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนให้เข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม ต้องมีการดำเนินการร่วมกับภาคีเครือข่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อสนับสนุนงบประมาณและช่องทางการตลาด การประชาสัมพันธ์ ซึ่งการจะประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องใช้กระบวนการพัฒนาต่อยอด ปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ผู้ที่ประกอบการจึงต้องมีการจัดการด้านผลิตภัณฑ์/แหล่งกิจกรรม ด้านการตลาด ด้านบุคลากร และด้านการจัดการ

5. อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยพบว่า องค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนใน 5 ด้านนั้น คือด้านพุทธศิลป์ (พระสกุลลำพูน) ด้านการแต่งกาย (ผ้าไหมยกดอกลำพูน ผ้าฝ้าย ผ้าทอไทยลื้อ ผ้ากระเหรี่ยง) ด้านพิธีกรรม (มัดคนายก/ปู่จ่าน) ด้านเทศกาล (เทศกาลลอยกระทงหรือยี่เป็ง) และด้านประเพณี (สลากย้อม) มีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมประเพณีทั้ง 5 ด้านนี้ เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์พัฒนาขึ้นเพื่อนำมาใช้ช่วยขัดเกลา

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมให้ดีขึ้น เจริญอกงาม มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ **สุชีพ ปุญญานุภาพ** ที่กล่าวว่า วัฒนธรรมคือ สิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดที่สังคมสร้างขึ้นมานำมาใช้ช่วยพัฒนาชาติเกลาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมให้ดีขึ้น และเป็นมรดกของสังคมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่น⁸ จากแนวคิดดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมประเพณีเป็นวิถีปฏิบัติเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดี การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขของคนในสังคมตามอัตลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ผลการพัฒนาวัฒนธรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ถึงระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง สะท้อนว่าประชาชนยังขาดการมีส่วนร่วมในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน โดยเฉพาะด้านการสืบสานภูมิปัญญาและงานศิลปะของจังหวัดลำพูนเมื่อสุกหหลานไม่เห็นความสำคัญจึงขาดการสืบสานต่อ และจะเลือนหายไปในที่สุด ขณะเดียวกัน แม้ว่าภูมิปัญญาที่สามารถถ่ายทอดให้กับบุคคลต่าง ๆ ได้ แต่หากขาดปัจจัยสนับสนุนการถ่ายทอด อาทิ หน่วยงานภาครัฐงบประมาณ บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ในการถ่ายทอดแล้ว การสืบสานไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น ต้องอาศัยความร่วมมือทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชนในการร่วมกันส่งเสริมกิจกรรมซึ่งแนวทางดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของ **เจษฎา สอนบาลี และคณะ** ที่ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาอัตลักษณ์ของชาวไทยอง จังหวัดลำพูน ผ่านประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และพิธีกรรม” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางในการฟื้นฟูอัตลักษณ์วัฒนธรรม มีทั้งสิ้น 5 แนวทาง ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการช่วยกันสร้างความตระหนักและจิตสำนึกถึงความเป็นชาวไทยอง ให้คงอยู่จากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่สู่รุ่นต่อไป 2) มีแผนการจัดการวัฒนธรรมของตนเอง โดยอาศัยการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง 3) ควรอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐ เอกชนและองค์กรต่าง ๆ ในการขับเคลื่อนให้เกิดเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาสู่ระดับประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนเรื่องงบประมาณ 4) ควรมิกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ 5) ควรพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสโดยใช้ปัจจัยที่เป็นแรงดึงดูดจากภายในและภายนอก⁹ แนวทางดังกล่าวนี้จะช่วยให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีให้ยั่งยืนต่อไปได้ จาก

⁸ สุชีพ ปุญญานุภาพ, **วัฒนธรรมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 24.

⁹ เจษฎา สอนบาลี และคณะ, “การศึกษาอัตลักษณ์ของชาวไทยอง จังหวัดลำพูน ผ่านประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และพิธีกรรม”, **รายงานการวิจัย**, (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม : กระทรวงวัฒนธรรม , 2555).

การวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า รูปแบบและกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานด้านวัฒนธรรมประเพณีนั้น เกิดจากการใช้ทุนทางวัฒนธรรมที่สืบทอดจากบรรพบุรุษมาพัฒนา ต่อยอดให้เป็นสินค้าที่มีคุณภาพ พัฒนาให้มีรูปแบบที่ทันสมัย เน้นคุณภาพ แต่ยังคงอัตลักษณ์และวิธีการผลิตดั้งเดิมไว้ ทั้งนี้ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและรูปแบบการส่งเสริมการเรียนรู้และการอนุรักษ์ วัฒนธรรมประเพณีที่เด่นชัด คือ การส่งเสริมการทำโคมล้านนา เพื่อใช้ในเทศกาลโคมแสนดวงที่ จัดขึ้นในวันลอยกระทง หรือวันยี่เป็ง และการเกิดขึ้นของเทศกาลโคมนี้ เป็นการส่งเสริมความร่วมมือของภาคีเครือข่ายที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรทุนทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน ด้วยเกิดเป็น อาชีพ สร้างรายได้แก่ผู้สูงอายุและชุมชน เป็นอีกหนึ่งยุทธศาสตร์ของจังหวัดลำพูนที่ใช้ทุนทาง วัฒนธรรมเป็นฐาน ขณะเดียวกัน วัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนที่สามารถประยุกต์ใช้เพื่อ นำไปสู่การสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้นั้น ยังมีในด้านประวัติศาสตร์ ศาสนสถานและแหล่ง โบราณสถาน ด้านประเพณีที่เชื่อมกับความเชื่อ ด้านวัฒนธรรมการแต่งกายและเครื่องใช้ไม้ออย ต่าง ๆ และด้านอาหาร ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนใน จังหวัดลำพูน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของ **จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ** ที่ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “โครงการการพัฒนาวัฒนธรรมทางด้านศิลปะในการจัดการท่องเที่ยวรูปแบบวัฒนธรรม ประเพณีและเทศกาลในพื้นที่ภูหินร่องกล้า ภูทับเบิก และเขาค้อ” ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า นวัตกรรมทางด้านศิลปะสำหรับประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เดินทาง ไปยังแหล่งท่องเที่ยววันนั้น ซึ่งภาพรวมได้แก่ ด้านความสวยงาม ลักษณะเด่นอัตลักษณ์ ความสำคัญ ทางวัฒนธรรมประเพณี ประวัติศาสตร์ สภาพภูมิทัศน์ สภาพอากาศ วิถีชีวิต และเทศกาลต่าง ๆ¹⁰ อย่างไรก็ตาม แนวทางการขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมประเพณีนั้น ชุมชนต้องเข้าใจในวัฒนธรรม ของตนเองและเลือกที่จะใช้ทุนวัฒนธรรมใดให้เกิดประโยชน์ที่จะสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้ และ ต้องมีการปรับตัววัฒนธรรมนั้นให้ทันกับยุคสมัย โดยไม่ตัดวัฒนธรรมเดิมทิ้ง ผู้วิจัยพบว่า พื้นฐาน การดำเนินชีวิตของคนในจังหวัดลำพูนยังอิงกับหลักของศาสนา ดังนั้นจึงควรปลูกฝังความเชื่อให้ เด็กและเยาวชนเชื่อและมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จะช่วยให้เด็กซึมซับแนวปฏิบัติและเกิด ความศรัทธาที่จะสืบสานวัฒนธรรมประเพณีต่อไปได้ด้วยแนวคิดดังกล่าวนี้ นำไปสู่การพัฒนาเป็นชุด ฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “ปุ่จ่าน้อย ในวันพระ” และ “แผนการจัดการเรียนรู้” ซึ่งเป็นแนวคิดใน การบูรณาการนวัตกรรมเข้าในระบบการศึกษาของท้องถิ่น โดยบูรณาการนวัตกรรมดังกล่าวเข้าไป เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาหลักสูตรการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีทักษะในเบื้องต้นและ

¹⁰ จิรวัดน์ พิระสันต์ และคณะ, “การพัฒนาวัฒนธรรมทางด้านศิลปะในการจัดการท่องเที่ยว รูปแบบวัฒนธรรมประเพณีและเทศกาลในพื้นที่ภูหินร่องกล้า ภูทับเบิก และเขาค้อ”, *โครงการวิจัย*, (กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2560).

เข้าใจในบริบททางพุทธศาสนามากขึ้น ผู้ที่ใช้งานชุดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ได้แก่ ครูผู้สอนในโรงเรียน หน่วยงานศาสนา และบุคคลทั่วไป

จากการเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนพบว่า กลุ่มทดลองได้ความรู้ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ สามารถทบทวนสิ่งที่ได้ฝึกได้ และจากการติดตามผลกับครูผู้สอนทำให้ทราบว่า ก่อนเข้าร่วมการทดลอง เด็กมีปฏิกริยาปฏิเสธที่จะเข้าร่วม เนื่องจากมองว่าเป็นสิ่งที่ยากที่ตนจะสามารถทำได้ แต่เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมแล้ว กลับมีมุมมองที่เปลี่ยนไปและไม่ใช้เป็นสิ่งที่ยากที่จะเรียนรู้ จึงทำให้เด็กๆ ชอบที่จะทดลองฝึกปฏิบัติต่อจนสำเร็จในที่สุด ผลจากการฝึกปฏิบัติทำให้เด็กมีสมาธิในการเรียนมากขึ้น สามารถสวดมนต์ตามบทสวดในหลักสูตรที่ใช้ฝึกอบรม และเด็กผู้เข้าทดลองได้ร่วมสวดมนต์ไหว้พระกับผู้ปกครอง ส่งผลให้ผู้ปกครองมีความซาบซึ้งในความเปลี่ยนแปลงของเด็ก และทั้งครูและผู้ปกครองต้องการให้มีการดำเนินกิจกรรมต่อเนื่อง ด้วยเห็นว่ากิจกรรมนี้ช่วยให้เด็กมีสมาธิในการเรียน ฝึกฝนให้เด็กสนใจที่จะศึกษาหลักทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีมากขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยมองว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นนี้ เกิดจากการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกิจกรรมระหว่าง บ้าน วัด และโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Cohen, JM; & Uphoff; N.T. ที่มีทัศนะของการมีส่วนร่วมว่า จะเกิดขึ้นได้นั้น ควรพิจารณาใน 4 ประเด็นด้วยกัน คือ 1) พื้นฐานของการมีส่วนร่วม คือแรงที่กระทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมาจากเบื้องบนหรือเบื้องล่าง 2) รูปแบบของการมีส่วนร่วม คือการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม 3) ขอบเขตของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับระยะเวลาที่เข้ามามีส่วนร่วม และช่วงของกิจกรรม 4) ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับการให้อำนาจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วม และปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่าง ๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม¹¹ จากผลที่เกิดขึ้นนี้ สะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมทางพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชนนี้ จะส่งผลให้เกิดการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีต่อไป

จากการวิจัย การเผยแพร่นวัตกรรมเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูนสู่สาธารณะ พบว่า กิจกรรมการถ่ายทอดและเผยแพร่องค์ความรู้ทำให้เกิดมุมมองเรื่องของความคิดที่จะช่วยกันเผยแพร่พุทธศาสนาให้เข้าถึงเยาวชนผู้ที่ได้รับผิดชอบสังคมต่อไปในภายภาคหน้า โดยใช้แนวคิดทางสังคม มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการนำเสนอให้กับเกิดการรับรู้ใน

¹¹ Cohen, JM; & Uphoff; N.T., **Rural Development Participation: Concept and Measures for Project Development Committee Center for International Studies**, (Cornell University, 1980), pp. 219 - 222.

สังคมอย่างกว้างขวาง และมีมูลค่าทางเศรษฐกิจ และการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่ต่อไปได้นั้น ต้องอาศัยอัตลักษณ์และทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถนำไปสู่การสร้างอาชีพให้เป็นเศรษฐกิจของครัวเรือนและเศรษฐกิจฐานรากของชุมชน จำต้องมีการดำเนินการร่วมกับภาคีเครือข่าย ทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อสนับสนุนงบประมาณและช่องทางการตลาด การประชาสัมพันธ์ และต้องใช้กระบวนการพัฒนาต่อยอด ปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ผู้ที่ประกอบการจึงต้องมีการจัดการด้านผลิตภัณฑ์/แหล่งกิจกรรม ด้านการตลาด ด้านบุคลากร และด้านการจัดการ ดังนั้น การสืบสานวัฒนธรรมประเพณีของจังหวัดลำพูน ต้องริเริ่มสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนให้เกิดการบูรณาการกัน จึงจะนำไปสู่ความสำเร็จได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ **นเรศ สงเคราะห์สุข** ที่ให้ทัศนะว่า การริเริ่มกิจกรรมการพัฒนาสามารถกระทำได้ด้วยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและจัดองค์การร่วมกันโดย ต้องมียุทธวิธีการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ให้เกิดการรวมตัวกันของผู้แทนประชาชน ให้ร่วมคิดร่วมทำร่วมแก้ไขปัญหาและสร้างแรงจูงใจทั้งในระยะสั้นและระยะยาว¹²

เอกสารอ้างอิง

- จักรพงษ์ คำบุญเรือง, (12 ต.ค. 59). “ตามฮอยฮิต คนเมือง จากประเพณี 12 เดือน”. **เชียงใหม่ นิวส์**. [ออนไลน์]. 13 ย่อหน้า. แหล่งที่มา : <https://www.chiangmainews.co.th/page/archives/508482/> [19 ตุลาคม 2563].
- จิรวัดณ์ พิระสันต์ และคณะ.. “การพัฒนานวัตกรรมทางด้านศิลปะในการจัดการท่องเที่ยวรูปแบบวัฒนธรรมประเพณีและเทศกาลในพื้นที่ภูหินร่องกล้า ภูทับเบิก และเขาค้อ”. **โครงการวิจัย. กองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว., 2560.**
- เจษฎา สอนบาลี และคณะ. “การศึกษาอัตลักษณ์ของชาวไทยอง จังหวัดลำพูน ผ่านประวัติศาสตร์ วรรณกรรม และพิธีกรรม”. **รายงานการวิจัย. กรมส่งเสริมวัฒนธรรม : กระทรวงวัฒนธรรม, 2555.**
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. **วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2540.

¹² นเรศ สงเคราะห์สุข, **กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2541), หน้า 113 – 114.

นเรศ สงเคราะห์สุข. **กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2541.

เลขานุการ ก.บ.จ.ลำพูน. **แผนพัฒนาจังหวัดลำพูน พ.ศ.2561 – 2564 ฉบับทบทวน ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2562**. สำนักงานจังหวัดลำพูน : กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัดลำพูน, 2562.

สุชีพ ปุณฺณานุกาพ. **วัฒนธรรมวิทยา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.

Cohen, JM; & Uphoff; N.T. **Rural Development Participation: Concept and Measures for Project Development Committee Center for International Studies**. Cornell University, 1980.

